

Asser Historisch Tijdschrift

TIJDSCHRIFT VAN DE ASSER HISTORISCHE VERENIGING
DERDE JAARGANG

NUMMER 4 / DECEMBER 1993

Colofon

Het Asser Historisch Tijdschrift is een periodiek van de Asser Historische Vereniging en verschijnt vier maal per jaar

Hoofredacteur:
Harry Gras

Redactieleden:
Bertus Boivin
Tjeerd Jongsma
Peter Zweegers

Redactionele ondersteuning:
Leny Hazelzet

Vormgeving en druk:
Bremer drukkerijen bv

© Asser Historische Vereniging

Redactie-adres:
Gemeente-archief van Assen
Postbus 30018
9400 RA Assen

Ledenadministratie:
Secretariaat Asser Historische Vereniging
Postbus 10066
9400 CB Assen

Lidmaatschap Asser Historische
Vereniging (inclusief tijdschrift):
f 35,- per jaar

Illustratie omslag: Het koepeltje tegenover het NS-station in gelukkiger dagen, vastgebouwd aan 'Hotel Café Restaurant Stationskoffiehuis'. Foto uit 1939. Zie voor de situatie in deze tijd ook de lucht-foto in het juni-nummer van vorig jaar, pagina 11 (collectie Gemeente-archief van Assen)

In dit nummer

Ons tijdschrift heeft deze keer een ongebruikelijk lang hoofdartikel, maar het onderwerp is er dan ook naar: de geschiedenis van het Asserbos van de Middeleeuwen tot heden. De Asser planoloog Ir. J.T. Battjes beschrijft de vele veranderingen die het bos in de loop der eeuwen heeft ondergaan. Minstens zo interessant zijn de aanslagen die niet zijn doorgegaan: van de aanleg van een spoorlijn en het graven van het Noord-Willemskanaal dwars er doorheen tot de bouw van een krankzinnigen-gesticht voor 200 patiënten...

Recent in het nieuws was het koepeltje bij het onlangs afgebroken Victoryhotel, voorheen Hotel Overcingel, tegenover het NS-station. Harry Gras en Peter Zweegers zetten de wijdverbreide misvattingen recht dat dit koepeltje uit het begin van de vorige eeuw dateert, dat het een theekoe-pel is en dat het oorspronkelijk bij het landgoed Overcingel zou hebben behoord.

Ferdinand Domela Nieuwenhuis was bij velen bekend als 'de Jezus van het socialisme'. Deze strijder voor de rechten van de arbeiders en latere anarchist sprak ook diverse keren in Assen en raakte daar in woord en geschrift in debat met liberale Asser heren, die niets van hem moesten hebben. Drs. J. Bos wijdt aandacht aan de spreekbeurten van Domela en de indruk die ze maakten, in samenhang met de strijd voor algemeen kiesrecht in Assen.

In de rubriek 'Ooggetuigen' vertelt de 75-jarige Lion Hiemink over zijn jeugd in de Kruisstraat en wat je daar als kleine jongen allemaal beleven kon. In de rubriek 'Stille getuigen' tenslotte aandacht voor de tragische klokkestoel bij de ingang van de tunnel aan de Rolderstraat, waarvan de klokken meer niet dan wel hebben gelopen.

Rectificatie:

In het vorige nummer zijn op pagina 28 de bijschriften bij de foto rechtsboven en de foto linksonder met elkaar verwisseld.

J.T. Battjes

Het Asserbos*

Het bos in de marke van Witten

Het gebied van het tegenwoordige Asserbos en omgeving maakte in de Middeleeuwen deel uit van de marke van Witten. Het hier vanouds aanwezige bos was gemeenschappelijk eigendom van de markengenoten. Ergens in dit gebied verzeen, misschien al vóór 1150, ten minste twee “erven” ofwel boerderijen. Toch zal deze streek nog voor een groot deel met bos bedekt zijn geweest, toen in of kort na 1260 juist ten oosten van de Weiersloop op het grondgebied van één van de twee erven het klooster Mariënkamp werd gebouwd. Het klooster verwierf vanaf de veertiende eeuw steeds meer bezittingen in de marke van Witten. Rond het midden van de zestiende eeuw was de gehele marke, inclusief het daarin gelegen bos, zelfs haar eigendom geworden.

Een bos had in die tijd een belangrijke gebruiksfunctie. Zo werd er vee geweid, gejaagd en werden er vruchten geplukt. Een bos leverde echter vooral hout, zowel brand- als constructiehout. Daarnaast ontstonden door ontginningen plaatselijk open plekken, zoals wei- of hooilanden langs de beekjes en essen en heidevelden in de hoger gelegen delen. Een voorbeeld daarvan was de “Oosterhoutes”, die in het gebied tussen de huidige Zuidersingel en de Wilhelminastraat lag. De naam van deze es verwees naar het bosgebied ten oosten van de weg naar Halen, de huidige Beilerstraat.

“’s Landschaps Plantagie”

In 1600 kwam het Asser klooster met al zijn bezittingen in het bezit van de Landschap Drenthe. Het bos werd nu “’s Landschaps Plantagie” genoemd. Hoe groot het

bos in die tijd was is niet precies bekend, maar het strekte zich toentertijd nog uit ter weerszijden van de Beilerstraat en bestond hoofdzakelijk uit kreupelhout met daartussen zware eiken.

De Assenaren beschouwden het bos kennelijk als hun eigendom, waar zij naar hartelust hout konden kappen. Drost en Gedeputeerden - het ‘provinciaal bestuur’ - vaardigden daartegen al in 1608 een verbod uit. Na drie overtreddingen ervan zou men uit Assen worden verbannen. Kennelijk was dat niet zo’n erg vooruitzicht, want het kappen ging gewoon door. In 1609 werd daarom een bosbewaarder aangesteld. Het verbod paste overigens geheel in het toenmalige beleid, dat gericht was op bescherming van de Drentse bossen. In 1608 hadden Drost en Gedeputeerden namelijk geconstateerd dat deze ten gevolge van oorlogsomstandigheden - men zat midden in de Tachtigjarige Oorlog - “binaest algeheel syn vernietiget ende afgehouden”. In 1609 werd het gebruik van eikehout in Drenthe daarom van hogerhand beperkt. Drie jaar later volgde de verplichting om in elk dorp jaarlijks nieuwe bomen te planten. Dergelijke beschermende maatregelen maakten overigens weinig indruk, want ze moesten in de loop der jaren diverse malen worden herhaald. Het provinciaal bestuur wilde met het kapverbod echter ook de eigen financiële belangen beschermen. Zo werden 200 eiken uit het Asserbos in 1608 voor een flink bedrag verkocht aan de stad Groningen. Daar werden ze gebruikt voor de uitbouw van de vestingwerken, waarmee de stad in dat jaar was begonnen.

De door het kappen ontstane open plekken werden waarschijnlijk niet opnieuw beplant en het bos werd daardoor aantrek-

*Dit artikel is gebaseerd op gegevens, door de auteur verzameld voor een studie over de ruimtelijke ontwikkeling van Assen, te verschijnen in de Asser Historische Reeks.

kelijk als weidegebied. Ook daar waren Drost en Gedeputeerden niet van gediend. In 1620 werd ook met verbanning gedreigd als men vee in het Asserbos liet lopen. Maar praktisch iedereen maakte zich daar schuldig aan, zodat uitvoering van het vonnis zo ongeveer de ontvolking van Assen zou hebben betekend. In 1635 volgde dan ook een herhaling van het verbod, omdat anders “groot verderff van het gewas” zou optreden.

Behalve door houtkap en het weiden van vee werd het bos ook aangetast door ontginningen. Soms werd daar wel iets tegen gedaan. Het bos ten oosten van de Beilerstraat, het “Asserholt”, veranderde langzamerhand deels in moestuinen, maar in 1669 besloten Ridderschap en Eigenerfden - de ‘Provinciale Staten’ van Drenthe - dat dit gebied weer met bomen moest worden beplant. In het bosgebied ten westen van de Beilerstraat waren inmiddels zelfs een aantal boerderijen verrezen. Op den duur was praktisch het hele gebied tussen de Bosbeek en het Stadsbroek ontgonnen en veranderd in heideveld en bouwland. Over het algemeen pachtten de boeren de grond van de Landschap. Zo lag de boerderij Harkenhofstede in de buurt van het huidige

restaurant de Hertenkamp, met gronden tot aan het Stadsbroek. De boerderij Veldcamp lag ten zuiden daarvan, met gronden tussen de Bosbeek en het Stadsbroek, terwijl de Crewerskamp ten noorden van de huidige Hoofddaan lag. In tegenstelling tot het traditionele Drentse beeld, waarbij akkerland aaneengesloten in de vorm van essen tot stand kwam, was er hier dus sprake van zogenaamde ‘kampontginnin-gen’. Het bosareaal slonk hierdoor behoorlijk. Toen een zekere Mr. M. Beelaerts in 1691 een reis door Drenthe maakte, noteerde hij van Assen dat het “niet onvermaceeljk aen een kleyn bosje” lag. Vijftig jaar later, in 1741, gaven Rid-derschap en Eigenerfden toestemming het bos aan de oostzijde van de Beilerstraat te verkopen. De Landschaps Plantagie kromp daardoor in tot ongeveer het gebied tussen de Beilerstraat en de Bosbeek. Delen van dit “Groote Holt” waren toen trouwens ook al veranderd in moestuinen.

Na het midden van de achttiende eeuw begon men in te zien dat er nodig iets moest worden gedaan aan het Asserbos. Op initiatief van landschapsklerk Wolter

Hendrik Hofstede werd vanaf 1760 een omvangrijk project tot uitvoering gebracht om het nog aanwezige bos te verfraaien en op grote schaal nieuw bos aan te planten. De bedoeling van deze nieuwe aanleg was onder andere om de status en de aantrekkelijkheid van Assen te vergroten door het scheppen van een wandelgebied met de nodige voorzieningen, zoals geschilderde banken en wandelpaden. De voornaamste wegen in de nieuwe aanleg waren en zijn de Hoofddlaan, de Rode Heklaan en de Roldertorenlaan, van oorsprong aangelegd met een breedte van vijf meter. Dit zijn ook de enige wegen die later zijn verhard. De andere paden waren in het algemeen twee à drie meter breed.

Hofstede koos bij de aanleg van het nieuwe bos de vorm van een Sterrebos, waarbij zeer lange, rechte paden elkaar hier en daar als het ware stervormig kruisen. Dergelijke Sterrebossen komen meer voor. In Groningen bijvoorbeeld liet de stadshovenier in 1765 het noordelijke deel van het huidige Sterrebos aanleggen, waarbij één van de acht lanen precies op de Martinitoren werd gericht. Zou hij soms door het Asser voorbeeld zijn geïnspireerd? Men veronderstelt wel, dat de vorm van het Sterrebos van oorsprong is gebaseerd op de jacht: tussen de wigvormige paden kon het wild naar één punt worden opgejaagd, terwijl de rechte paden ideale schootvelden vormden. Wat hiervan zij, later ging in ieder geval het visuele aspect een belangrijke rol spelen. In de zeventiende eeuw raakte in Frankrijk onder invloed van de Barok het creëren van lange, dominante assen en van zogenaamde zichtlijnen in de mode. Hofstede maakte in het Asserbos twee echte zichtlijnen: de in 1780 aangelegde Hoofddlaan is gericht op de toren van de Abdijkerk en de Roldertorenlaan, de meest zuidelijke laan wijst precies in de richting van de toren van Rolde. Verder werd de Twaalfurenlaan zo aangelegd, dat de zon hier om 12 uur 's middags precies boven zou staan. Als aanvulling op de strenge, regelmatige en rechtlijnige paden werden door Hofstede ook diverse cirkelvormige paden toegevoegd.

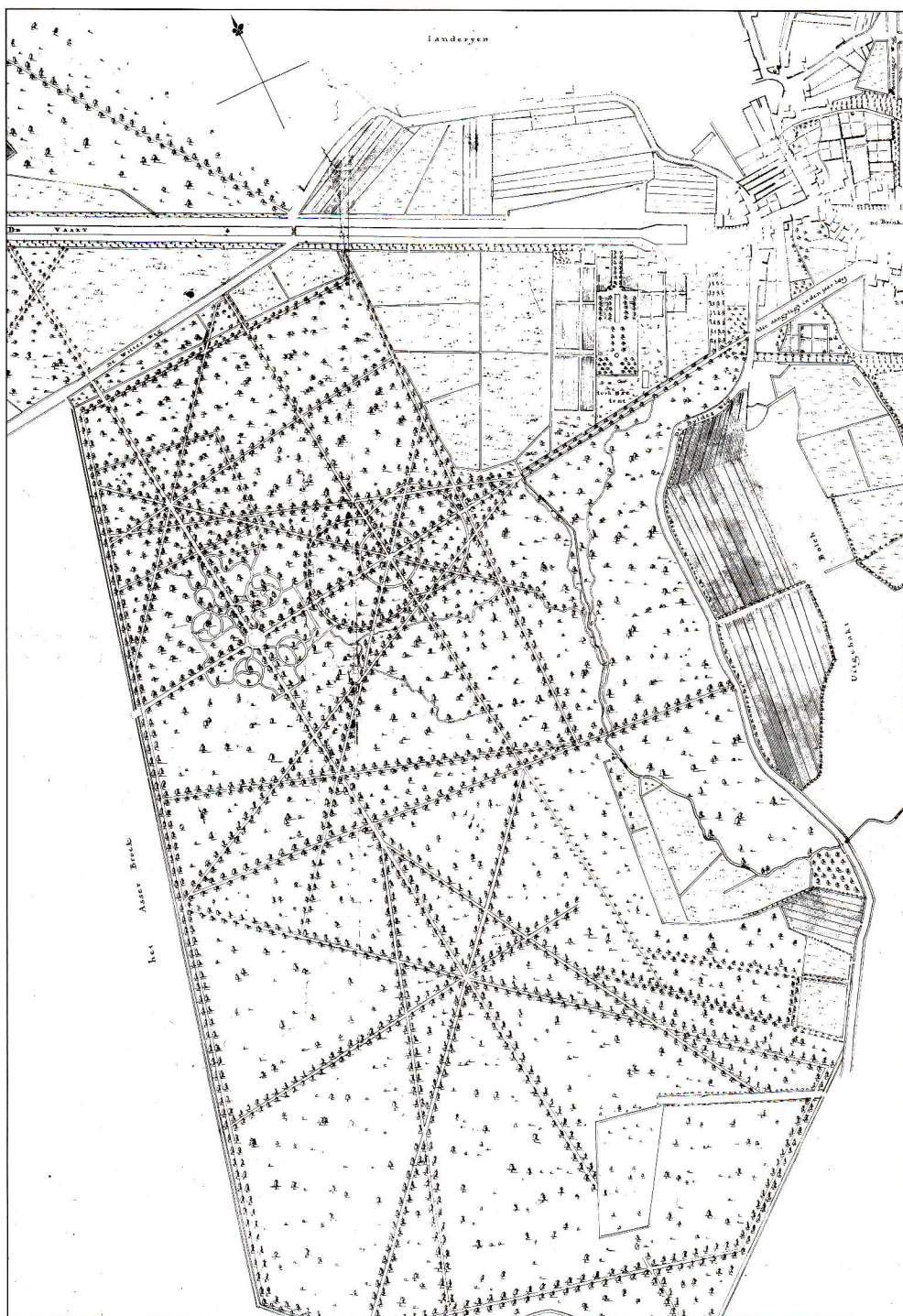
Het project begon in 1760 met het zaaien

van zaden van eiken, beuken en dennen, zodat deze na enige jaren konden worden gepoot. Verder werden in het gebied tussen de Bosbeek en het Stadsbroek gronden aangekocht of geruild. De pachter van de Harkenhofstede, die zijn huis en landerijen had verwaarloosd, werd eenvoudig de huur opgezegd. De pachter van de Veldcamp kreeg in ruil grond aangeboden in Luchiesland. Niet alles werd aangekocht. Zo bleef de "Kommerkamp", een stuk bouwland, nog tot zeker na 1880 particulier bezit. Daardoor sluit de Rode Heklaan nog steeds met een 'knik' aan op de Roldertorenlaan. Ook het landgoed "De Eerste Steen" bleef heel lang een particuliere enclave. De laag gelegen graslanden ten zuiden van de Bosbeek, ook wel Goor genoemd, bleven dat zelfs tot in deze eeuw.

In het voorjaar van 1763 werd het kreupelhout in het "Groote Holt" gekapt en een jaar later werden op de open plekken de eerste bomen gepoot, te weten 3.440 grove dennen. Het heideveld, het bouwland en diverse veengebiedjes in het gebied tussen de Beilerstraat en de latere Hoofddlaan werden in 1765 en 1766 ingeplant. Hier hadden de Harkenhofstede en de Veldcamp gelegen. De aanplant werd daarna voortgezet in noordelijke richting. Volgens aantekeningen van Hofstede zijn alleen al in een periode van acht jaar tijds ongeveer 56.000 dennen, ruim 2.300 eiken

Wolter Hendrik Hofstede op een plaquette in het Asserbos (collectie Gemeente-archief van Assen)

Dit fragment van het "Plan van Assen met deszelfs bosch en omliggende landen", door P.A.C. Buwama Aardenburg opgemaakt in april 1809, geeft duidelijk de situatie weer zoals die na 1760 is ontstaan met de aanleg van het Sterrebos ten westen van de Bosbeek en ten noorden van de Stadsbroekloop (Rijksarchief in Drenthe, Topografische Atlas, nr. 550)

en ongeveer 650 beuken gepoot. De eiken werden voornamelijk geplant op de wat hoger gelegen oude bouwlanden ter weerszijden van de Goorlaan en in het oude bos en de beuken als laanbeplanting, hoewel ze ook wel werden gemengd met eiken.

Het hele project eindigde in 1784. De eigenlijke aanplant is dus in een tijdsbestek van ruim 20 jaar uitgevoerd. De "nieuwe plantage" kostte in totaal ongeveer f 13.444,-. De verkoop van hout had echter f 6.078,- opgeleverd, zodat het nieuwe bos per saldo werd aangelegd voor ruim f 7.300,-. De oppervlakte van het "Groote Holt" omvatte volgens een kaart uit 1809 ongeveer 12 ha. en het nieuw aangelegde Sterrebos ten zuiden van de Witterstraat ongeveer 102 ha., de open grasland-enclave niet meegerekend. In totaal was dus een bos met een omvang van 114 ha. ontstaan, wat tamelijk omvangrijk is te noemen in relatie tot de geringe omvang van de plaats Assen zelf in die tijd.

Na de bosaanleg ging de verkoop van bomen uit het Asserbos trouwens gewoon door. Zowel in 1783 als in 1785 was daar sprake van, maar men ging nu wel zorgvuldiger om met het nieuwe bos. Nadrukkelijk werd bepaald, dat de open plekken weer met eiken en beuken moesten worden beplant, de beuken langs de slingerpaden en de eiken langs de overige tussenruimten.

De relatie tussen bos en omgeving

Het oude, verfraaide deel van het bos werd in hoofdlijnen begrensd door de Beilerstraat, de Bosbeek en de Hoofdlaan. Het noordelijke deel van de Beilerstraat had toen overigens een iets ander verloop dan nu. Het bos liep oorspronkelijk door tot en met het huidige Kerkplein. Ook was er van oorsprong sprake van een strook bos ten noorden van de Hoofdlaan, tussen het huidige Kerkplein en de Kerkhofslaan. In 1780 werden percelen verkocht langs de zuidzijde van de Vaart, waarbij de zuidelijke begrenzing werd omschreven als "opschietende tot an het Groote Holt". De Hoofdlaan liep in die tijd dus vanaf het huidige Kerkplein dóór het bos, in plaats

van dat het een laan was náár het bos. De grenzen van het nieuw aangelegde Sterrebos werden in het oosten gevormd door de Bosbeek en de Beilerstraat en in het zuiden en westen door de Stadsbroekloop en het laag gelegen Broek. Hofstede koos in het westen voor een rechte grenslijn, waardoor kleine gedeelten van de hier aanwezige broekgronden in het bos kwamen te liggen. Op de kaart uit 1809 is af te leiden dat de lanenstructuur zich oorspronkelijk voortzette ten noorden van de Witterstraat, op het huidige kazerneterrein. Kennelijk is het de bedoeling geweest dat dit gebied in zijn geheel onderdeel zou worden van het Sterrebos. Dit blijkt ook uit het jachtverbod dat in 1783 werd ingesteld voor "'s Landschaps Plantagie te Assen tussen den Beilerpostweg en den Zaagmolen." Het verbod gold dus nadrukkelijk ook voor het gebied ten noorden van de Witterstraat. Het latere kazerneterrein was evenwel onder de naam "Klapkampen" in ieder geval al in 1807 in particulier bezit van Petrus Hofstede, een zoon van Wolter Hofstede.

Hoewel men dat misschien niet direct zou vermoeden, is er ruimtelijk gezien een relatie tussen het Asserbos en de Drentsche Hoofdvaart. Het laatste, rechte gedeelte daarvan is net als de Hoofdlaan op de toren van de Abdijkerk gericht en de as van de Hoofdvaart en de as van de Hoofdlaan snijden elkaar onder een hoek van precies 30 graden. Met recht kan men hier spreken van de 'assen van Assen'. Dit is niet toevallig. Hofstede was ook de stuwende kracht achter de aanleg van de Hoofdvaart. Samen met landmeter Lambertus Grevijlink heeft hij in 1768 het tracé van de Drentsche Hoofdvaart voorgesteld. De Hoofdvaart heeft vanaf Kloosterveen een aantal 'knikken', hetgeen samenhangt met de mogelijkheid van veenontginning. Vanaf de laatste knik, bij de toenmalige zaagmolen, speelde veenontginning geen rol meer. Hier heeft men het tracé van het laatste deel van de Vaart eenvoudig op de Abdijkerk gericht. Dit deel van de Vaart is overigens pas in 1780 gegraven. Toch heeft dit tracé van de Vaart kennelijk de richting van de Hoofdlaan bepaald en daarmee de richting van vele andere paden in het bos. Bij het gra-

ven van de Vaart werd in 1780 ook de Witterstraat meer naar het oosten verlegd, volgens het huidige tracé. Voordien liep de Witterstraat ongeveer langs de zaagmolen. De plaats van de huidige Witterbrug is zo gekozen, dat de nieuwe Witterstraat evenwijdig aan de Hoofdlaan kwam te lopen. De samenhang van het bos met de kern van Assen kreeg vooral gestalte door de aanleg van de Torenlaan tot aan de Brink in 1809, exact in het verlengde van de Hoofdlaan.

De totale lengte aan rechte wandelpaden in het Asserbos bedroeg ongeveer 17,7 km. Daarvan is nu nog ruim negentig procent aanwezig, zodat we kunnen stellen dat de oorspronkelijke structuur in hoofdlijnen bezien verrassend goed bewaard is gebleven. Al met al betekende de aanleg van het Sterrebos een zeer belangrijke en omvangrijke ruimtelijke ingreep voor Assen. In de stedenbouwkundige ontwikkeling van deze plaats is 1780 een heel belangrijk jaar, met het graven van het laatste stuk van de Vaart en de aanleg van de Witterstraat en de Hoofdlaan, met name ook door de grote onderlinge samenhang van deze elementen. Met recht mag Wolter Hendrik Hofstede dan ook de eerste stedenbouwkundige van Assen worden genoemd.

Bosbeheer in de negentiende eeuw

Het Asserbos werd in 1798, net als andere Landschapsbezittingen, eigendom van de centrale overheid in de vorm van de Bataafsche Republiek en vanaf 1806 het Koninkrijk Holland. In 1809 bracht koning Lodewijk Napoleon een bezoek aan het Departement Drenthe, waarbij hij ook Assen bezocht. Bij die gelegenheid schonk hij het Asserbos aan de gemeente onder voorwaarde dat de Hoofdlaan zou worden doorgetrokken naar de Brink. Daaraan werd nog in datzelfde jaar uitvoering gegeven door de al genoemde aanleg van de Torenlaan.

Bijna 25 jaar later, op zondag 2 juni 1833 werd het bos getroffen door een grote brand, waarschijnlijk in het zuidelijke deel. Daar loopt nu immers nog een laan met de naam "Brandlaan". Bluswater was

in de nabijheid niet te vinden, maar gelukkig waaide de wind uit een gunstige richting. Deze omstandigheid en de grote inzet van de Assenaren voorkwamen dat het hele bos verloren ging. De schade bleef nu beperkt tot ruim 3 ha., voornamelijk bezet met deels jonge en deels wat oudere den-nen. Maar ook veel oude bomen waren beschadigd en moesten worden gekapt. De *Drentsche en Asser Courant* sprak van "eene aanmerkelijke verwoesting" en vermeldde verder: "Het gezigt van deze door het vuur aangerigte vernieling is akelig". B. en W. kwamen de dag na de brand meteen met de nodige maatregelen. Ze maakten bekend dat het verboden was "met eene brandende pijp, zonder dopje, of brandende sigaren op straat, in het bosch of op andere plaatsen te gaan". Ook werd een brandwacht van vier man ingesteld, die het bos dag en nacht moest bewaken. Omdat er een paar dagen eerder ook al een klein brandje in het bos was geweest, doken er geruchten op dat er sprake zou zijn van brandstichting. Op 17 juni herinnerden B. en W. daarom aan artikel 434 van het Wetboek van Strafrecht, waarin de doodstraf werd bepaald op het opzettelijk veroorzaken van brand in bossen, "wordende de ouders en hoofden der huisgezinnen op het nadrukkelijkste verzocht om hunne kinderen en onderhoorigen tevens van deze wetsbepaling kennis te doen dragen".

Naast andere motieven werd deze zorg van het gemeentebestuur voor het Asserbos ingegeven door het financiële belang ervan. Assen was pas in 1807 een zelfstandige gemeente geworden en het bos vormde voor de jonge gemeente een belangrijke bron van inkomsten. Tegenover lage uitgaven voor aanplant en onderhoud stonden inkomsten van enige duizenden guldens uit de verkoop van hout. Op de gemeentebegroting werd dit jaarlijks zelfs als een vaste inkomstenpost opgevoerd. In feite was er op deze manier echter sprake van roofbouw. Gelukkig zagen B. en W. dat later ook in. In 1857 meldden zij aan de gemeenteraad "dat op den duur niet voor zulk een aanzienlijk bedrag kan verkocht worden, indien we niet willen handelen als in de fabel van de gans met het gouden ei." Men besloot dan ook de jaarlijkse verkoop van hout sterk te verminderen. Dat

het ernst was bleek toen het gemeentebestuur in 1873 een voorstel afwees om voor f 20.000,- aan dennehout te verkopen. Twintig jaar later besloot de gemeenteraad op voorstel van een in 1878 ingestelde "boschcommissie" om de jaarlijkse houtverkoop nog verder te reduceren.

Behoud van het bos speelde ook bij de burgerij, zij het vanuit andere motieven. Vooral het kappen van oude bomen ging haar aan het hart. Dit kwam bijvoorbeeld aan het licht nadat in maart 1871 een zelden aangetroffen zwarte vlinder in het bos werd gevangen. Naar aanleiding daarvan bood de vinder een door hemzelf geschreven lang gedicht aan aan Mr. Lucas Oldenhuis Gratama, rechter bij het provinciaal gerechtshof, lid van Provinciale Staten en van de Tweede Kamer en daarnaast zeer actief op maatschappelijk gebied, die hij beschouwde als voorstander van boscultuur. In zijn aanbiedingsbrief klaagde de Assenaar: "Het Asserbosch heeft in de laatste jaren veel van zijn woudachtig karakter verloren en hakt de bijl daar naar hartelust rond, tot groote smart van de bewonderaars van oude bomen". Ook de

aanleg in 1875 van het Van der Feltzpark, waarbij voor de bouw van een paar huizen tal van prachtige eiken moesten sneuvelen, leidde tot hevige protesten vanuit de bevolking.

Verfraaiingen onder gemeentelijk beheer

Al in 1836 besloot het gemeentebestuur van Assen om het Asserbos te verfraaien door het graven van een vijverpartij, die vanaf 1895 bekend is onder de naam Oude Vijver. Van de vrijgekomen grond werden ophogingen gemaakt. Bij deze plek zijn jarenlang allerlei zendingsbijeenkomsten gehouden. Eén van de "spreekgestoelten bij zendingsfeesten" was zelfs in de vijver gebouwd, midden tussen de waterlelies. Men kon het via een smal bruggetje bereiken.

Een andere verfraaiing sproot voort uit de vangst van een koningshert bij Gasselternijveen in 1840. Het hert werd aanvankelijk aangeboden aan de Commissaris des Konings, maar in 1842 werd het door diens weduwe op haar beurt aangeboden aan burgemeester Oosting van Assen. De bur-

De uitspanning Tivoli, op deze ansicht "Boschhuis" geheten, stond aan de Hoofddaan, iets ten noorden van het latere openluchttheater Tivoli. Ansichtkaart uit het begin van deze eeuw (collectie Gemeente-archief van Assen)

Het Asserbos op een "Wandelkaart der gemeente Assen" uit circa 1925, waarop veel van de in de tekst genoemde namen terug te vinden zijn (Rijksarchief in Drenthe, Topografische Atlas, nr. 112)

gemeester wilde Assen wel verrijken met een bezienswaardigheid, maar de gemeenteraad schrok terug voor de f 80,- die met de aanleg van een hertenkamp gemoeid zou zijn. Pas toen enige notabelen te kennen gaven dat zij het bedrag voor hun rekening zouden nemen, ging de raad akkoord. In 1856 werd "het bos, dat de daarin gelegen Hertenkamp met de daartoe behorende herten bevat" door de Commissie van Beheer overgedragen aan de gemeente Assen.

In 1881 werd de waterafvoer in het bos verbeterd en werden de paden door verbodiging en verbrediging beter bewandelbaar gemaakt. Wellicht zijn toen ook een aantal van de huidige 'slingerpaden' aangelegd, als aanvulling op de kaarsrechte wandelpaden. Een en ander werd met gemeentesubsidie uitgevoerd in het kader van werkverschaffing. Wederom in het kader van werkverschaffing werd in 1895 in een laag gelegen, nat en venig gebied, waar nauwelijks bomen konden groeien, een vijfpartij gegraven. De vrijgekomen grond werd gebruikt voor de aanleg van het heuveltje aan de zuidzijde van de vijver. Dit project, naar een ontwerp van J. Vroom uit De Punt, werd uitgevoerd door de gemeente met medewerking van de vereniging Armenzorg en de diaconie van de Hervormde gemeente. Het werd bekend als de "Nieuwe Aanleg" of de "Nieuwe Vijver". In 1906 werd tegenover de Nieuwe Aanleg een kiosk van de VVV geplaatst. Nabij deze plaats werd in 1939 een nog steeds aanwezige gedenksteen met een bronzen plaquette met de beeltenis van Wolter Hendrik Hofstede onthuld.

Door dit alles steeg de aantrekkelijkheid van het Asserbos als wandelgebied. Maar niet iedereen kwam er wandelen. De schilder Roessingh herinnerde zich dat welgestelde dames, waaronder zijn moeder, zich in een koets door het bos lieten rijden... Het bos was lange tijd overigens niet alleen uit recreatief en financieel oogpunt van belang. Er werden ook economische activiteiten uitgeoefend. Zo was vóór 1880 een touwslagerij werkzaam in wat nu nog de Touwslagerslaan heet. Een dergelijk bedrijf had voor de fabricage van touw een lange, rechte baan van enige honder-

den meters nodig. Nabij de Beilerstraat, waar nu in het bos een paar plekken zijn met naar verhouding vrij jonge bomen, was vroeger de Kleedklopperij, waar men kleden kon laten kloppen. Over tussen de bomen gespannen dikke touwen werden de grote, zware vloerkleden van deftige families gehangen en dan sloegen de baas en zijn knechten met lange stokken het stof eruit. Pas met de komst van stofzuigers kwam hieraan een einde.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de Nieuwe Vijver vergroot. Daarbij ontstond in 1950 ook het "eiland". Van de uitgegraven grond werd het openluchttheater Tivoli ingericht. Iets ten noorden van het openluchttheater heeft vroeger een uitspanning met deze naam gestaan en van 1879 tot 1887 was hier zelfs een dieren-tuin geweest. In 1958 werden op het eiland van de Nieuwe Vijver diverse onderkomens voor dieren, waaronder een volière, gebouwd. Aansluitend hierop werd in 1982 de kinderboerderij 'De Hofstede' gebouwd. In datzelfde jaar werd het inmiddels vervallen openluchttheater gesloopt. Het vroegere theater maakt nu als weiland onderdeel uit van 'De Hofstede'.

In 1969 werd ten westen van de Boshof begonnen met de aanleg van een Heemtuin. Hier zijn verschillende milieus geschapen, waarin een bepaalde vegetatie zich op een zo natuurlijk mogelijke manier kan ontwikkelen. Het hierbij gelegen, lage grasland wordt thans verschaald, waardoor de oorspronkelijke vegetatie hier weer een kans kan krijgen. In dit gebied heeft jarenlang een ijsbaan gelegen van de ijsclub Voorwaarts. De ijsclub was hierheen verhuisd, nadat ze vanwege de uitbreiding van het kazernecomplex haar vorige baan kwijtraakte. Het voormalige, met riet gedekte gebouw van de ijsclub is in 1975 afgebrand.

Niet gerealiseerde plannen

Het Asserbos is in zijn bestaan vele keren veranderd en verfraaid, maar er zijn ook diverse ingrepen blijven steken in het stadium van plannenmakerij. Eén daarvan was de aanleg van een spoorlijn door het bos, als onderdeel van een plan van de

firma S.H. Balkema & Co. uit 1845 voor de aanleg van een spoorlijn door Drenthe. Het tracé zou “ten westen van Assen door het Stadsbosch langs de laan op de gasfabriek aanschietende, loopen en bij de Witterklap de Hoofdvaart overgaan”. De aanleg was gepland voor 1846, maar door geldgebrek is het er niet van gekomen. Een andere bedreiging vormde enkele jaren later het tracé voor het te graven Noord-Willemskanaal, waarover men in 1854 flink discussieerde in Assen. Eén van de voorstellen luidde om in zuidelijke richting van de Vaart af te takken, ongeveer ter hoogte waar nu garage Wander staat, om vervolgens “door de Hertenkamp, met een loome bogt door het boschje achter het Gymnasium naar de Holtesch” te gaan, waarna het kanaal in noordelijke richting zijn vervolg zou vinden. De plannemakers zagen wel financieel voordeel in de verkoop van stukken bos als bouwterrein: men kon dan aan het kanaal wonen en de gemeente Assen kon uit de verkoop de subsidie voor de kanaalaanleg terug verdienen. Weliswaar moesten hiervoor de nodige eiken sneuvelen, dat zag men ook wel in, maar die stonden toch al niet meer op voordeel, zo meende men.

Met enige regelmaat zijn ook plannen ontwikkeld voor de aanleg van wegen door het bos. In het allereerste uitbreidingsplan van Assen, uit 1913, is al de gedachte neergelegd van een verbinding tussen Assen-oost en de Vaart, waarbij gebruik werd gemaakt van de Kerkhofslaan. In het uitbreidingsplan van 1937 vinden we deze gedachte terug, maar nu met een nog belangrijker functie voor deze weg. De uitvoering hiervan zou een volstrekte scheiding tussen het oude en het “nieuwe” bos hebben betekend. Meer recent is een dergelijk voorstel neergelegd in een studie uit 1968, waarin onder andere een weg dwars door de Hertenkamp en langs de Kerkhofslaan was opgenomen.

Een heel ander plan was in 1890 om in het Asserbos een krankzinnigengesticht te bouwen. Het gebouw, met onderkomens voor 200 patiënten, zou komen te staan aan de Hoofdlaan, bij de kruising met de Rode Heklaan. Ook dit plan is door geld-

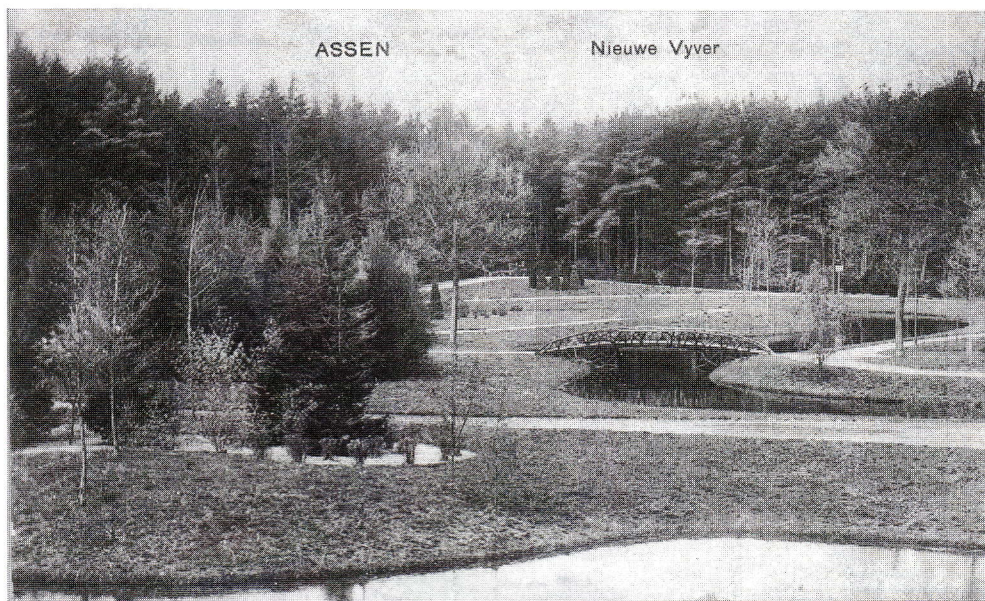
gebrek niet doorgegaan. Eveneens uit de vorige eeuw stammen plannen om achter de HBS een sanatorium te bouwen. Verder werden toen plannen gemaakt om nabij de Oude Vijver een zwembad te realiseren. In deze sfeer past ook het plan uit 1950 om op het terrein van de gasfabriek een badhuis te bouwen.

Ter verfraaiing van het bos werd in 1881 voorgesteld om een gedeelte van het bos te veranderen in “een lustpark met jong plantsoen, bloem- en gazonperken, met tunnels, grotten en zwemplaatsen”. Het bleef bij voorstellen. Ideeën over een verdere recreatieve inrichting van het bos bleven echter leven. In de jaren zestig van deze eeuw werd het in planologisch opzicht mogelijk gemaakt om in een groot gedeelte van het bos, in de omgeving van de Nieuwe Vijver, allerlei recreatieve voorzieningen aan te leggen. Het inwonertal van Assen nam in deze tijd snel toe en men wilde de inwoners voldoende ontspanningsmogelijkheden bieden. In verband hiermee werd in 1971 in een bestemmingsplan voor dit gebied ook de mogelijkheid opgenomen dat bepaalde lanen, waaronder de Twaalfurenlaan, ten behoeve van het autoverkeer verhard konden worden. Al deze plannen zijn niet doorgegaan.

Het gemeentelijke uitbreidingsplan van 1937 bevatte eveneens een voorstel voor de bouw van villawoningen langs de Beilerstraat, op de daar aanwezige weilanden die het Asserbos indrongen. Dit is niet doorgegaan. In plaats daarvan is in de jaren vijftig De Boshof gebouwd. Daarmee is overigens in visueel opzicht de openheid van de enclave verloren gegaan.

Bosbeheer in de twintigste eeuw

Ondanks alle goede bedoelingen vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw om de houtverkoop te beperken, was men hiermee toch nog niet op de goede weg. Vanuit het oogpunt van bosbouw werd namelijk te weinig hout verwijderd, waardoor een onevenwichtige leeftijdsopbouw van de bomen ontstond en het bos in feite verouderde. Dat kwam ook, omdat het bos niet volgens een vast bedrijfsplan werd

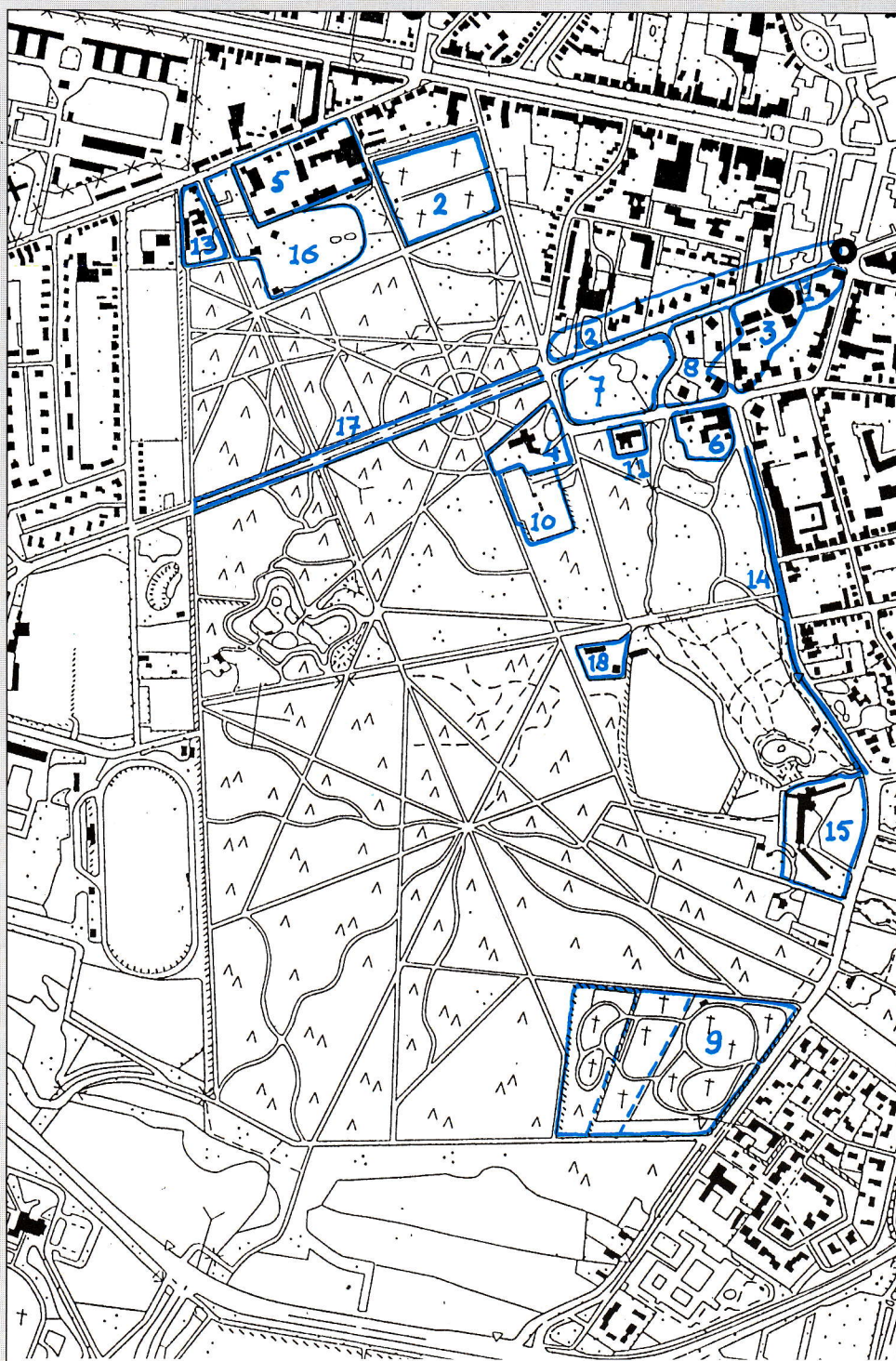
De Nieuwe Vijver met het nog jonge groen op een Ansichtkaart uit het begin van deze eeuw (collectie Gemeente-archief van Assen)

beheerd. In 1920 kwam daar verandering in toen Staatsbosbeheer voor het eerst een beheersplan opstelde. Uitgangspunten waren enerzijds om te voldoen aan de eisen die men uit recreatief oogpunt aan een parkbos mocht stellen, terwijl het bos anderzijds toch ook een blijvende bron van inkomsten moest vormen. In het beheersplan legde men onder andere de nadruk op een verbetering van de bodemstructuur. Ook werd aanbevolen plaatselijk proeven te nemen met het in het bos laten liggen van tak- en tophout. Verder werd een gevarieerder bomenbestand nagestreefd, waarbij met name loofhout meer aandacht zou krijgen ten koste van de spar. Tenslotte werd aanbevolen om jaarlijks ongeveer 465 m³ naalddhout te kappen. In 1933 werd het beheersplan aangepast. De jaarlijkse hoeveelheid te kappen hout werd toen bepaald op in totaal 250 m³.

In de Tweede Wereldoorlog had het bos zwaar te lijden. De Duitsers lieten duizenden, meestal zware naaldbomen kappen. Ongeveer de helft van de gehele opstand, 8.000 m³, werd geroofd. Deze hoeveelheid moet worden afgezet tegen de 5 x 250 m³ = 1.250 m³ die volgens het beheersplan in deze periode gekapt had mogen worden.

Overigens haalden inwoners van Assen in de oorlog ook hout uit het bos. Aan het einde van de oorlog lieten de Duitsers een tankgracht aanleggen door het bos. Direct na de bevrijding is deze weer gedempt. Bij de bevrijding zelf werd er hevig geschoten op de Beilerstraat, waarbij tientallen bomen door granaatscherven werden getroffen.

Door het ondeskundige kappen van bomen in de oorlog was het Asserbos stormgevoelig geworden. Daar komt bij, dat de bodem in het bos grotendeels uit een laag zand bestaat met een dikte van 0,50 à 1,25 meter, met daaronder een ondoordringbare keilemlaag. De bomen kunnen daardoor niet diep wortelen. De gevolgen bleven niet uit. Bij een zware storm op 1 maart 1949 werden zo'n 1000 bomen ontworteld. Meteen in 1950 begon men de open plekken weer in te planten. Een en ander leidde vanzelfsprekend ook tot grote verkopen van hout, volgens de traditie op de eerste donderdag in januari. Voor deze verkopen was veel belangstelling, want, zoals in de pers werd opgemerkt, "Nergens in ons land hebben de fijnsparrén zo'n lengte". Het hout werd onder andere gebruikt in de Limburgse mijnen. Stormen in 1972, 1973 en 1976 werkten eveneens

De huidige situatie van het Asserbos, met daarin aangegeven de aantastingen sinds 1811

Aantastingen van het Asserbos sinds 1811

Van de oorspronkelijke oppervlakte van het bos is nog heel wat over, maar toch is er in de loop der jaren wel van alle kanten aan geknabbeld. Vanaf 1811 en afgezien van het gebied ten noorden van de Witterstraat (het kazerneterrein) gaat het hierbij om het volgende:

1. Bouw door I. Collard van een nu nog bestaand huis op een door hem aangekocht perceel, waarschijnlijk tussen 1811 en 1820. Op het perceel is inmiddels meer bebouwing gekomen.
2. Noorderbegraafplaats: in 1822 in de huidige omvang in gebruik genomen.
3. Gymnasium: bouw gereed in 1825. Van het perceel zijn daarna, onder meer in 1875, 1878 en 1880, delen weer verkocht. Ook op dit perceel is meer bebouwing ontstaan, waaronder de Rooms-Katholieke kerk. Het voormalige Gymnasium is vanaf 1974 in gebruik bij het ministerie van Justitie.
4. Buitensociëteit: gebouwd in 1854, afgebroken in 1974. Op deze plaats bevindt zich nu het restaurant de Hertenkamp.
5. Gasfabriek: in 1861 aan de Witterstraat in gebruik genomen en daarna herhaalde malen uitgebreid. Voor de bouw moesten veel prachtige beuken worden gekapt.
6. HBS: in 1868 in gebruik genomen. Het gebouw is sindsdien uitgebreid met nieuwbouw.
7. Aanleg van een weg vanaf de Beilerstraat naar de Buitensociëteit, de huidige weg Hertenkamp, in 1870. Bij deze gelegenheid is ook de Hertenkamp zelf vergroot, verfraaid en van de huidige vijverpartij voorzien.
8. Aanleg van het Van der Feltzpark, waartoe in 1875 is besloten.
9. Zuiderbegraafplaats: in 1892 in gebruik genomen. Later is ook de enclave de Kommerkamp bij deze begraafplaats getrokken.
10. Aanleg tennisbaan ten zuiden van de Buitensociëteit in 1892.
11. Bouw van woningen voor officieren langs de oostzijde van de Hertenkamp in 1895.
12. Bouw van verschillende huizen langs de Nassaulaan rond 1900. Het hier van oorsprong aanwezige bos was toen overigens al verdwenen.
13. Bouw van een gebouw voor de gemeentelijke dienst Bossen en Plantsoenen aan de Rode Heklaan in 1920. Een ander deel van de bebouwing dateert uit de jaren zestig. Het pand Witterstraat 39 is van oorsprong een dienstwoning van de Dienst Bossen en Plantsoenen.
14. Verbreding en verharding - als eerste weg in Drenthe met een asfalt-betonlaag - van de weg naar Hooghalen in 1930/1931. Hiervoor werd de uiterste strook van het bos gekapt en de daarlangs lopende sloot gedempt, waardoor een strook ter breedte van vijf meter beschikbaar kwam. In de pers constateerde men tevreden dat er sprake was van "een royale verbetering".
15. De Boshof: gebouwd in de jaren vijftig van deze eeuw.
16. Aanleg midgetgolfbaan in 1962, verplaatsing Jeugdverkeerspark vanuit de Gouverneurstuin naar het Stadsbos in 1965 en bouw van het Automuseum in 1968. Inmiddels is deze plek weer gedeeltelijk vrijgekomen.
17. In samenhang met de bouw van het Provinciehuis en de ontwikkeling van de bestemmingsplannen Westerpark en Baggelhuizen is de Hoofdlaan verbreed en in de jaren zeventig van fietspaden voorzien.
18. Een klein deel van het bos wordt sinds 1961 gebruikt door padvindergroep De Zwervers. De in 1976 door een brand verwoeste houten barakken zijn in 1977 vervangen door het huidige, stenen gebouw. Vroeger was op deze plek de gemeentelijke kwekerij. Wellicht is dit de plaats geweest van de in dit artikel genoemde touwslagerij.

verwoestend. Hierbij zijn vooral grote gaten geslagen in de naaldbossen, maar ook zeer oude eiken sneuvelden. Bij sommige exemplaren werden in 1972 meer dan 300 jaarringen geteld. Na de laatste storm is in 1976 een nieuw beheersplan opgesteld. Daarin ligt de nadruk op een meer natuurlijk beheer van het bos. Overeenkomstig dit plan wordt het bos thans beheerd.

Geraadpleegde bronnen en literatuur:

- Gemeente-archief van Assen.
- Rijksarchief in Drenthe, met name Oude Staten Archieven en Collectie Gratama.
- Mondelinge informatie van de heer J. Wessel, medewerker Dienst Bossen en Plantsoenen van de gemeente Assen.
- *Bedrijfsplan van het Asser Stadsbosch voor de periode 1920-1930 (Toestand zomer 1920).*
- Blink, H. 'Wat het landschapsbestuur deed tot bevordering der boschteelt in Drenthe' in: *Nieuwe Drentsche Volksalmanak*. 1903. s.l., s.a.
- Brouwer, F.I. *Zwerven door Drenthe, het land der hunebedden*. 2e dr.; Assen, 1949.
- *Drentsche en Asser Courant*, diverse jaargangen.
- Drijfhout, H. 'Het Asser bosch'. *Onze aarde*, jrg. 1931.
- Heidemij Nederland NV. *Beheersplan*. 1976.
- *Het Noorden in Woord en Beeld*, 14 november 1930.
- Jansen, J.J.M. 'Het Asserbosch en Wolter Hendrik Hofstede'. *Drente. Provinciaal Drentsch Maandblad, gewijd aan Praehistorie, Historie, Volkskunde, Dialectonderzoek, Heemschut, Opbouw en Toerisme. Waarin opgenomen het Verenigingsorgaan "De Vuurtoren"*, X, nr. 4.
- Kijmmel, J.A.R. en Zijlstra, Y. *Na een eeuw 1807-1907. Gedenkschrift ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der Gemeente Assen*. Assen, 1907.
- Mulder, R.D. 'Het verdwijnen van het oude Drentse eikenhout' in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 1958.
- *Natuurpaden Asserbos, basisfolder*. Uitgave IVN, afdeling Assen.
- Oltmans, A. *De Gemeente Assen in hare wording en ontwikkeling*. Assen, 1907.
- Peletier, H. *De heemtuin in het Asserbos*.
- Veen, Chr.W. van der. *Assen, terug in de tijd. Historie van Assen*. Assen 1975.
- Roessingh, L.A. *Stad der Paleizen*. Assen, 1951.

Ooggetuigen

Lion Hiemink is geboren en getogen in de Kruisstraat. Zijn vader had er op nummer 14 'Hieminks Bazar'. Halverwege de jaren twintig verhuisde Hiemink zijn zaak naar de overkant naar nummer 19 tussen chocolaterie Boomker en de meubelwinkel van Meijer. In de loop van de jaren zeven-tig werden al deze zaken opgeslokt door veelvraat Vanderveen.

De nu 75-jarige Hiemink vertelt Bertus Boivin over een onbezorgde jeugd in de jaren twintig in een stadje dat één grote speelplaats was. Waar je nog een wedstrijdje kon houden wie met de minste sla- gen zijn tol van de ene kant van de Kruis- straat naar de andere kant kon slaan. Waar je op de Oostersingel met je rolschaatsen een stukje achter een auto kon 'meeliften'. Waar je concurrerende bendes van de ene kant van de stad door steegjes en brand- gangen naar de andere kant kon achtervol- gen...

"Je voelde je meteen al een hele kerel als je niet langer de hele dag om moeder heen hoefde te lopen, maar naar school ging. Naar de Fröbelschool naast de Kapel aan de Oosterhoutstraat. Ik moest altijd hollen om niet te laat te komen, want er was onderweg altijd van alles te zien. Hoeveel haast ik ook had, ik ging altijd aan de andere kant van de leuning over het brug- getje van het Drostenlaantje. Om negen uur deed juffrouw Venema de deur van school op slot. Als ik te laat was, dan schopte ik net zo lang tegen de deur tot ze me binnenlieten. Ik moet in die tijd een lastig mannetje geweest zijn. Zo schijn ik ook eens de konijnen die ze achter het schooltje in een hok hadden, te hebben laten ontsnappen door als juf niet keek, met mijn handen bij het gaas een diep gat te graven."

"We speelden in de Kruisstraat en de Marktstraat, op de Markt en op de Brink. Ako Siegers van de viswinkel, Henk Weg-

gemans van de groenteboer en Henk Puper van de rietzaak in de Singelstraat. We knikkerden bij tabakswinkelier Greebe voor het huis tegen de stoeprand. We reden met vliegende hollanders over de straat en het was de sport om in de bocht- ten niet te remmen. Voor Hotel Somer op het hoekje van de Kruisstraat en de Markt- straat stond altijd een agent die het wei- nige verkeer in de gaten hield."

"Ik moet een jaar of vijf geweest zijn, toen ik samen met Harm Gerding paardje speelde. Ik was paard en hij hield de teu- gels vast. Voor het Woonhuis in de Markt- straat stond een hele grote vrachtauto. Die zag je eigenlijk nooit in de straat. Achter- aan de wagen zat een haak en daar maakte Harm Gerding mij zo lang even aan vast. Ik moest op stal, ik trappelde wat en ondertussen stapte de chauffeur in en die reed weg! Ik had het geluk dat ie de Kruis- straat in sloeg. Eerst kon ik het nog bij- houden, maar toen viel ik en ik sleepte achter de auto aan. Onze buurman Bertus Stuart stond toevallig in de deur en zag mij achter de auto bungelen. Die begon te rennen en kon hem op de hoek waar nu Jamin zit, tegenhouden. Echt de hele straat stond toen om de auto heen. Dokter d'rbij, maar mij mankeerde gelukkig niks."

"Er was altijd veel te zien in de straat. Op het hoekje van Jamin zat vroeger kleerma- ker Mooy met een grote pop met een uni- form in de etalage. Later kwam er de Friese Bazar van Maurits de Jong. Meel- handel Benus had een eindje verderop zijn meelpakhuis bij het steegje. Hij woonde aan de straat. Voor het huis stonden nog van die kleine stenen pilaartjes met kettin- gen ertussen waar wij stiekem op schom- melden. Voor één van de ramen stond een grote koperen kooi met een papegaai."

"Op dat stukje van de Kruisstraat zat ook smid Niemeijer die achter het huis zijn smederij had. Het gangetje was zo smal

dat hij, als ie iets groots moest maken, dat voor aan de straat deed. En je had een eindje verder slager Koetsier die zijn varkens levend afgeleverd kreeg. Hij trok ze dan aan de staart en joeg ze door zijn winkel heen naar de slachtplaats achter de zaak. Ik heb als kleine jongen wel eens bovenop zo'n varken gezeten. Mijn moeder woest, omdat ik een uur in de wind stonk."

"Af en toe moest ik boodschappen doen bij kruidenier Huininga of bij Mulder op de Gedempte Singel. Akelig vond ik dat altijd, want mijn vader keek altijd wat ik gekocht had. Hij was vroeger zelf als kruidenier begonnen. Hij keek naar mijn zak grauwe erwten en kon dan bijvoorbeeld zeggen: 'Breng maar weer terug, dizze binn'n niet goed!' En dan ging je weer naar Huininga: 'Ik moet beter'n hebben van mien vader!'"

"Vroeger liep er ter hoogte van Van der Kuyl een steegje van de Singelstraat naar de Kruisstraat. In dat steegje stond een dubbele woning en het kwam uit bij de slagerij van Barkhof. Daar kregen we varkensblazen van waar je prachtig mee kon voetballen."

"Ook zo'n steegje liep er van de Gedempte Singel bij Menninga tot naast de Poort van Kleef aan de Nieuwe Huizen. In dat

steegje hebben we als kwajongens een keer naar binnen staan gluren bij een joodse familie waar iemand stond opgebaard. We konden net onder het overgordijn doorkijken. Het was schemerig binnen, de kaarsen brandden en er zaten allemaal mannen met grote zwarte hoeden in de kamer. De kist werd steeds opgetild en in een andere hoek gezet. Dat hoorde bij hun rituelen, maar wisten wij toen veel. Het was spannend en griezelig tegelijk. Toen ze de kant van het raam opkwamen, wisten we niet hoe snel we de Gedempte Singel op moesten."

"Wat indertijd erg veel indruk op me maakte was de begrafenis van baron Van der Feltz. De familie Van der Feltz woonde op de Oostersingel, in het grote huis waar later het DLG in zat. Op een middag op weg naar school - ik zat toen net op de Emmaschool - zagen we een eindeloos lange rouwstoet met paarden met donkere lakens over, brandende kaarslantarns op de koetsen met zwarte gordijnen. Alle koetsen die in Assen waren, reden in de stoet mee. Ademloos liepen we achter de stoet aan naar het oude kerkhof aan het Kerkhoflaantje. En natuurlijk kwamen we die middag veel te laat op school! Maar dat kwam wel meer voor. De stad was één groot avontuur. Tijd om naar school te gaan had je voor je gevoel eigenlijk niet!"

(collectie Gemeente-archief van Assen)

Het koepeltje van Hotel Overcingel¹

Tegenover het NS-station staat als een eenzaam overblijfsel van het afgebroken Victoryhotel - voorheen hotel Overcingel - een oud koepeltje. Je zou het zo niet zeggen, maar dit vervallen gebouwtje is een officieel monument en dat is ook precies de reden waarom het er nog staat. Een monument mag je nu eenmaal niet zo maar afbreken. Menigeen denkt dat het hier gaat om een theekoepeltje, dat oorspronkelijk bij het landgoed Overcingel hoorde en dat het daarvan in latere tijd wreed gescheiden werd door de Stationsstraat. Niets is echter minder waar.² Nu het koepeltje weer zo in de belangstelling staat, wordt het tijd om een einde te maken aan deze misvattingen.

Zo'n 120 jaar geleden lag op de plaats waar nu het koepeltje staat een tuin van een zekere Harm Winters. Bebouwing was er toen in deze omgeving nog niet en de latere Stationsstraat heette nog Vredeveldsepad. Maar deze situatie zou snel veranderen door het doortrekken van de spoorlijn van Meppel naar Groningen. Ook Assen werd daardoor vanaf 1 mei 1870 aangedaan door de trein, een feit dat heugelijk gevierd werd. Evenals in Hoogeveen en Meppel, de andere grote plaatsen langs de lijn, leidde de bouw van het spoorwegstation ook in Assen tot de aanleg van een brede weg richting station, waarlangs al gauw royale woningen gebouwd werden. De "Stationsweg" te Assen was al in november 1869 nagenoeg voltooid, op enkele gedeelten trottoir na.³

Een jaar nadat de eerste trein Assen was binnengereden kocht Jannes Snoeken de tegenover het station gelegen tuin van Harm Winters.⁴ Een paar jaar later, in 1874, bouwde hij in deze tuin het koepeltje. Vermoedelijk exploiteerde Snoeken dit koepeltje van meet af aan als wachtelevenheid voor treinreizigers die geen gebruik wensten te maken van de stations-

wachtkamer. De familieoverlevering wil dat leden van de familie Hoogerbrugge uit Smilde er aan het eind van de vorige eeuw zelfs regelmatig in overnachtten als ze laat in de avond in Assen aankwamen en vervoer naar Smilde dus problematisch was. Marinus Adrianus Hoogerbrugge, lid van Provinciale Staten en burgemeester van Smilde van 1888 tot aan zijn dood in 1892, zou het al op die manier benut hebben. Volgens de familie verhalen had de familie Hoogerbrugge in deze tijd kennelijk het volle gebruik van het koepeltje; het diende als het ware als een soort 'tweede huis'. Marinus' zoon, Jacob Hoogerbrugge, ontving er bijvoorbeeld gasten die met de trein in Assen aankwamen.⁵ Een verklaring voor deze verhalen zou kunnen zijn dat het koepeltje een tijdlang aan de familie verhuurd is geweest.

Naast het koepeltje werd het Stationskoffiehuis gebouwd, het latere Hotel Overcingel. Wanneer precies is onbekend, maar het moet vóór 1881 geweest zijn. In de archieven is er vreemd genoeg niets over te vinden. Wellicht stond het er al vóór het koepeltje. Er bestaat namelijk een verhaal dat de bouwkeet van de arbeiders die het station bouwden, later werd omgebouwd tot het Stationskoffiehuis.⁶ Is er soms niets over in de archieven terug te vinden, omdat het een tijdlang werd gezien als semi-permanent bouwsel? Hoe het ook zij, enkele jaren later, op 25 mei 1886 verzocht eigenaar Snoeken het gemeentebestuur van Assen of de drankvergunning van dit koffiehuis ook mocht gelden voor het koepeltje.⁷ Het koepeltje en het naastgelegen horeca-etablisement hoorden bij elkaar en dat zou tot de recente afbraak van het Victoryhotel zo blijven. Nog in de jaren zeventig van deze eeuw gebruikte de eigenaar van Hotel Overcingel het voor vergaderingen van kleine gezelschappen.

Het koepeltje heeft nu zijn grote buurman, waarvan het in zekere zin de eerste voorloper was, overleefd, zij het ternauwernood. Jarenlange leegstand en verwaarlozing hebben het danig aangetast. De dreiging dat ook het koepeltje tegen de vlakte zou gaan was dan ook niet denkbeeldig. Het ziet er echter naar uit dat het gespaard zal blijven, al is het misschien niet op dezelfde plaats. Er is namelijk geopperd of het haalbaar is het gebouwtje in z'n geheel te verplaatsen naar de Gouverneurstuin.⁸ Een eigenaardig idee dat we daar, waar nooit een trein in zicht is geweest, straks wellicht een voormalige wachtgelegenheid voor treinreizigers zullen aantreffen...

Noten:

1. Tenzij anders vermeld, zijn de gegevens voor dit artikel afkomstig uit Gemeente-archief Assen (GAA), Bevolkingsregister en Kadastrale registers.
2. Zie in de literatuur voor deze misvattingen bijvoorbeeld Chr.W. van der Veen, *Assen, terug in de tijd. Historie van Assen* (Assen, 1975) 32. Een iets andere, maar overigens ook onjuiste mening vindt men in J. Bos e.a. (red.), *Huizen van stand. Geschiedenis van de Drentse havezaten en andere herenhuizen en hun bewoners* (Meppel/Amsterdam, 1989) 287: de koepel zou tussen 1809 en 1832 gebouwd zijn aan de noordzijde van

de achter huize Overcingel liggende vijfverpartij en kort na 1870 verplaatst zijn naar de huidige plaats, "één der meest oostelijk gelegen percelen van het grondgebied van Overcingel". De auteur van het artikel over huize Overcingel, J.E. Ennik, is tegenwoordig echter ook van mening dat deze zienswijze onjuist is. Mondelinge mededeling van de heer J.E. Ennik.

3. D. van der Vlerk, 'De Stationsweg te Assen' in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 88 (1970) passim; J.B.T. Kruiger, *Architectuur en stedenbouw in Drenthe 1850-1940* (Zwolle, 1991) 39.
4. Rijksarchief in Drenthe, archief notaris H. van Lier te Assen, inv.nr. 16, 1871, akte nr. 167, notariële overdracht van een "tuintje" van Harm Winters aan Jannes Snoeken d.d. 19 juni 1871. Zie ook GAA, kadastrale registers.
5. De familie Hoogerbrugge was pas in 1863 naar Drenthe gekomen, nadat ze in Zuid-Holland was 'uitgeveend', en had zodoende nog lange tijd vele connecties in het westen, waardoor er regelmatig met de trein gereisd werd. Later kwamen daar zakelijke contacten bij. Mondelinge mededelingen van de heer J. Harders uit Smilde, een kleinzoon van Jacob Hoogerbrugge.
6. Mondelinge mededeling van mevrouw E. van Lier Lels-Tinge te Assen, die dit hoorde van haar schoonvader, H. van Lier Lels (1896-1969)
7. GAA, notulen B. en W., 1886, 25 mei, nr. 325.
8. *Nieuwsblad van het Noorden*, editie Midden Drenthe, 8 oktober en 3 november 1993.

Na meer dan honderd jaar staat het koepeltje weer geheel op zichzelf, zij het in een deerniswekkende toestand. Zie ook de foto uit 1939 op het omslag van dit nummer (foto Harry Cock)

J. Bos

‘De omgekeerde wereld en hoe daar uit te geraken’

Domela Nieuwenhuis en de strijd voor algemeen kiesrecht in Assen

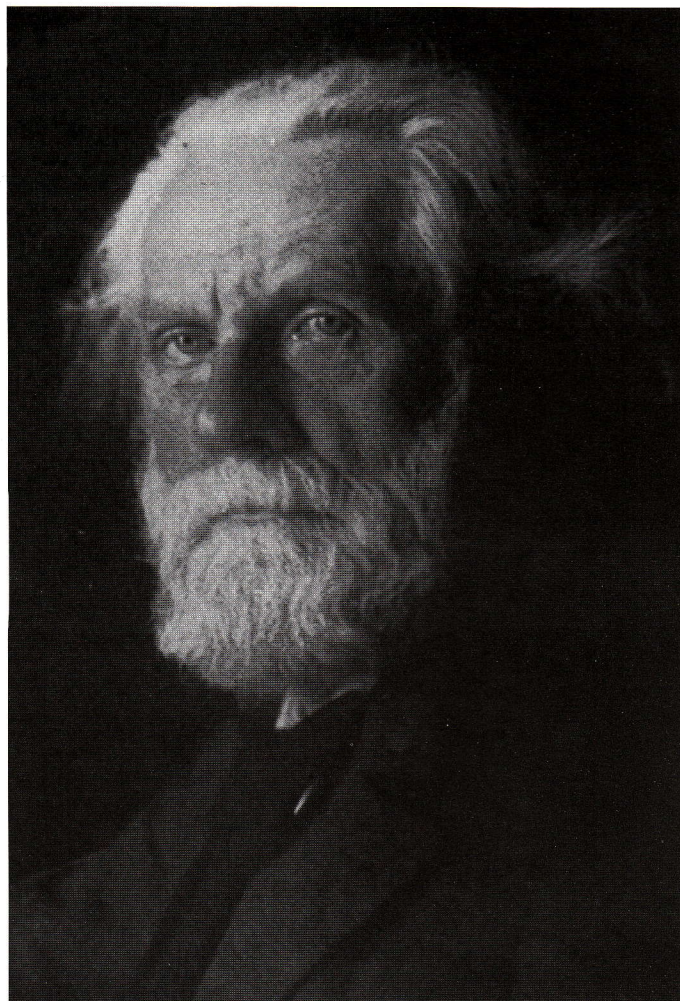
De tijd waarin maar een klein deel van de Nederlandse bevolking kiesrecht had lijkt lang geleden. We zijn zo aan dit recht gewend dat we er nauwelijks nog waarde aan hechten... totdat het ons afgepakt zou worden. Toch werd pas in 1917 het algemeen mannenkiesrecht ingesteld, twee jaar later gevolgd door het algemeen vrou-

wenkiesrecht. Er leven dus nog steeds mensen die die tijd als kind hebben meegemaakt. Deze belangrijke gebeurtenis in de Nederlandse geschiedenis kwam zeker niet zo maar uit de lucht vallen. Veertig jaar lang hadden verenigingen als de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht en politieke groeperingen als de Sociaal-

Democratische Bond (SDB), de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) en de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) voor het algemeen kiesrecht geijverd. Dit gebeurde in het toen rustige Assen even goed als in andere plaatsen in Nederland. Deels kwamen de activisten uit de socialistische hoek, maar ook vele vooruitstrevende liberalen waren voorstanders van het algemeen kiesrecht. Eén van degenen die voor het algemeen kiesrecht en daarnaast voor het socialisme heeft geijverd en die met deze boodschap enige malen in Assen optrad, was Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919).

‘Onze Verlosser’

Ferdinand Domela Nieuwenhuis, een voormalige Lutherse predikant, was in 1881 oprichter van de SDB, de eerste socialistische organisatie in Nederland en voorloper van de

Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de “Apostel der Arbeiders” (uit: L.G.J. Verberne, *De Nederlandsche Arbeidersbeweging in de 19e eeuw* [Amsterdam, 1940] 105)

SDAP. Hij genoot landelijk een grote bekendheid en werd vooral gevreesd door diegenen die bang waren voor een revolutie. Deze angst was niet helemaal uit de lucht gegrepen, want nog in 1871 was in Frankrijk, met name in Parijs, een omwentelingspoging van de arbeidersklasse in bloed gesmoord. Domela, zoals hij in de wandeling werd genoemd, had een imposante, haast apostelachtige verschijning met een forse, bij dit beeld passende baard en lange haren. Hij sprak tot de verbeelding van vele arbeiders en werklieden, ondanks het feit dat hij geen groots redeenaar schijnt te zijn geweest. Voor velen was hij de 'Jezus van het socialisme' en in sommige kringen werd hij 'Onze Verlosser' genoemd.

Assen maakte voor het eerst kennis met Domela toen hij zich eind 1879 in een discussie in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* (PDAC) mengde. Deze discussie ging tussen H.C.J. Krijthe, een Coevordenaar met socialistisch getinte ideeën die wel 'de profeet van Coevorden' werd genoemd, en de liberaal J.A. Willinge Gratama, de hoofdredacteur van de krant.¹ Het pleit zeker voor de PDAC dat de stukken van Krijthe en later van Domela werden geplaatst, want vele kranten weerden socialistische 'opruimende taal'. Evenals Krijthe, die ook voor algemeen kiesrecht had gepleit, betoogde Domela in de krant dat geen enkele klasse goed genoeg was om over de andere te kunnen heersen. De liberalen riepen wel steeds dat de lagere klassen eerst moesten worden opgevoed en geschoold voordat ze aan het landsbestuur konden deelnemen, maar ze deden daar bijna niets aan. Nog steeds werden er geen aanstellen gemaakt om een algemene leerplicht in te voeren.²

Willinge Gratama antwoordde dat het zijns inziens gevaarlijk was om allerlei lieden die helemaal geen ervaring hadden met het politieke bedrijf, zomaar te laten aanmodderen. Als een meubelmaker een stuk hout verknoeit is dat jammer, maar geen ramp, zei hij. Maar als de staatszaken in het honderd werden gegooid door klunzende amateurs, dan was de ellende niet te overzien. Een kapitein bestuurt zijn schip toch ook niet zoals de matrozen dat

Dr. Jan Albert Willinge Gratama (uit: H.J. Prakke, *Deining in Drenthe*, Assen, 1951)

graag zien! Kiesrecht was naar zijn oordeel alleen voor 'meerderjarigen' en de lagere klassen waren naar Gratama's oordeel nog niet meerderjarig. En om zijn argumenten kracht bij te zetten, voegde hij er aan toe dat je minderjarigen en vrouwen toch ook geen kiesrecht gaf!³

Domela Nieuwenhuis schreef terug, misschien tot afgrijzen van Gratama, dat hij tevens een voorstander van kiesrecht voor vrouwen was. In enkele staten in Amerika werd dit al gedaan en de resultaten daarvan leverden geen enkel probleem op. In tegendeel, de uitwerking was zelfs buitengewoon positief. Kennis moest het criterium zijn, aldus Domela, en hoe moest deze kennis anders verworven worden dan in de politieke leerschool zelf, die nu aan slechts een paar bevoorrechten was voorbehouden. Volgens Nieuwenhuis waren er eigenlijk maar twee logische keuzen. Of absolutisme, waarbij op één man na

De Rolderstraat rond 1900. Rechts in het midden, links naast het lage huisje met puntgevel, het gebouw van de Asser Werklieden Vereniging, waar Ferdinand Domela Nieuwenhuis enkele keren sprak (collectie Gemeente-archief van Assen)

gewoon niemand iets te vertellen had, of algemeen kiesrecht, waarbij iedereen in principe deelnam aan de staatszaken. Alles wat daar tussen in lag was onlogisch en inconsequent.⁴

Kalm en bedaard

De discussie tussen Domela Nieuwenhuis en Willinge Gratama ging zo nog een paar weken door, maar de belangrijkste voor- en tegenargumenten waren wel gewisseld. De beide heren zouden elkaar toch nooit van hun gelijk kunnen overtuigen. Maar Domela hield niet op bij discussies in de krant. In een tijd dat reizen nog veel tijd kostte, trok de profeet van de arbeidersklasse het hele land door om in allerlei rokerige achteraf zaaltjes zijn boodschap te verkondigen. Zo kwam hij ook naar Drenthe en stond zijn indrukwekkende verschijning op zaterdag 8 januari 1881 voor het eerst achter de kathedraal in de zaal van de Asser Werkliedenvereniging aan de Rolderstraat. Deze vereniging was tien jaar eerder opgericht en droeg in hoofdlijnen een liberaal karakter, zij het dat vele leden van de vereniging voorstanders waren van het algemeen kiesrecht.⁵ Het zaaltje zat bomvol, niet alleen met werklieden, maar ook met leden van de

gegoede stand die bij de komst van de socialist naar Assen misschien een oogje in het zeil wilden houden en die bovendien met Domela over diens ideeën in debat wilden gaan.

Domela herhaalde veel van de argumenten die hij ruim een jaar eerder in de krant al had gebruikt en voegde daar aan toe dat hij een bijzonder lage dunk had van het Nederlandse parlement. De beide Kamers dankten hun samenstelling naar zijn mening aan niemand anders dan de duivel. Bovendien pleitte hij er voor de leerplicht nu eindelijk eens in te voeren. Iedereen, inclusief de lagere klassen, zou dan de vruchten van het onderwijs kunnen plukken. Na zijn rede was er gelegenheid om vragen te stellen en deze werd aangegrepen door Mr. Lucas Oldenhuis Gratama. Gratama was een in die tijd tamelijk progressieve liberaal die voor Drenthe in de Tweede Kamer zat. Inderdaad, voor Drenthe, want er bestonden omstreeks 1880 nog geen politieke partijen in de huidige betekenis en de kamerleden werden per provincie gekozen en afgevaardigd. Oldenhuis Gratama was het met Domela's standpunt over het algemeen kiesrecht in grote lijnen eens, maar deelde geenszins het harde oordeel over de volksvertegen-

woordiging. Begrijpelijk natuurlijk, want hij zat er zelf in. Er werd in de Kamer hard gewerkt, betoogde Oldenhuis Gratama, en zij kon de vergelijking met wetgevende vergaderingen in andere Europese landen goed doorstaan.⁶

Over het algemeen werd overigens waardering uitgesproken voor het kalme en bedaarde optreden van Domela Nieuwenhuis. Kennelijk hadden de gegoede burgers van Assen een brallende volksmenner verwacht. Gelukkig echter konden ze gerustgesteld naar huis gaan; de revolutie stond in Assen nog niet voor de deur. Maar het 'gevaar' was nog niet geweken, want ruim een jaar later; op 14 maart 1882, verscheen Domela's imposante gestalte opnieuw in de zaal van de Asser Werkliedenvereniging. De titel van zijn betoog was 'Christendom en Socialisme' en het zaaltje zat weer bomvol. Hij vertelde vol vuur dat Jezus in zijn ogen een echte sociaal hervormer was geweest, die

zich tegen de rijken verzette en zich voor de armen inzette. Was dat niet precies hetzelfde als wat het socialisme deed? Helaas echter was de leer van Jezus waar het de arbeidende klasse betrof niet in praktijk gebracht. Zo was het Christendom volgens Domela tegen de wens van Jezus een wapen in handen van de rijken en de machtigen geworden. De krant vermeldde dat de socialistenvoorman na afloop van zijn relaas door de aanwezigen stormachtig werd toegejuicht.⁷

Misschien was dit mede de reden waarom Domela al in november van hetzelfde jaar opnieuw zijn opwachting aan de Rolderstraat maakte, ditmaal onder de titel 'De omgekeerde wereld en hoe daar uit te geraken'. In feite, sprak Domela, was er genoeg van alles op de wereld: voedsel, kleren, brandstof en behuizing. Het schortte echter aan een rechtvaardige verdeling, zodat degenen die het meeste en het zwaarste werk deden het minste kregen. Dat was volgens hem de omgekeerde wereld. De sociaal-democraten vroegen slechts om een fatsoenlijk bestaan voor iedereen en om dat te kunnen bereiken moesten de werklieden zich verenigen en dienden ze algemeen kiesrecht te krijgen. Voor onze begrippen zijn deze uitspraken eigenlijk helemaal niet zo extreem, maar ruim honderd jaar geleden werd dat door velen anders ervaren. De gegoede burgers in de zaal zullen zich bij de vele toejuichingen die Domela ten deel vielen, toch wel even hebben afgevraagd of het gevaar niet groter was dan zij eerst hadden aangenomen.⁸

In 1882 was de populariteit van Nieuwenhuis in Drenthe het grootst. Daarna werden zijn speeches steeds feller en vooral ook radicaler. Hij verloor daardoor in het tamelijk gematigde Drenthe een groot deel van zijn bewonderaars. Met de lezingen uit 1881 en 1882 in gedachten, valt het op dat hij eind 1883 in Assen op de kapitalistische leugeners schold en dat hij er inmiddels vast van overtuigd was dat de revolutie niet lang kon uitblijven.⁹ Voordien had hij zich daarover niet of veel gematigder uitgesproken. Domela's ideeën gingen steeds meer in de richting van het communisme en nog later vooral

Mr. Lucas Oldenhuis Gratama op een foto uit circa 1885 (foto-archief Drents Museum)

van het anarchisme. Dat laatste wil zeggen: geen regering, geen politieke partijen en geen parlement; iedereen is zijn eigen baas. Dergelijke denkbeelden zien we tegenwoordig onder andere nog terug bij groepen als de Duitse Rote Armee Fraktion, hoewel hierbij wel uitdrukkelijk aangekend moet worden dat Domela geen bommengooier was of ooit zou worden. Hij deed het met woorden. Terrorisme en geweld waren ver van hem.

Raddraaiers?

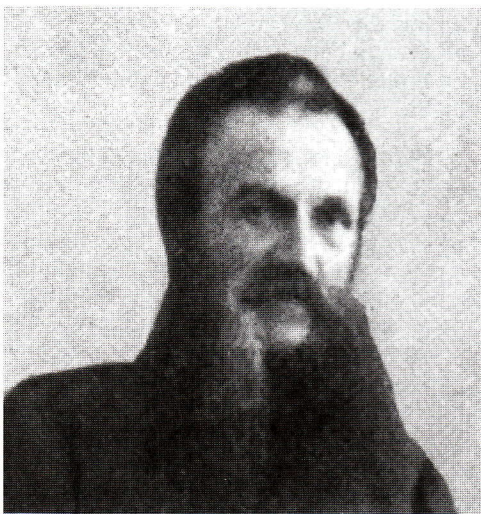
Ferdinand Domela Nieuwenhuis was in deze jaren echter niet de enige die de Asser bevolking probeerde rijp te maken voor het algemeen kiesrecht. Ook de Assenaren zelf ondernamen actie. De Asser Werkliedenvereniging deed er het één en ander aan en op 21 juni 1885 ging een uitnodiging rond in de Drentse hoofdstad voor een bijeenkomst in de zaal van de Werkliedenvereniging, met als doel het oprichten van een afdeling van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht. Op de eerste vergadering meldden zich veertien personen aan als lid en werd Engelbert van Hinte, die ook voorzitter van de Asser Werkliedenvereniging was geweest, tot voorzitter gekozen.¹⁰ Het landelijk bestuur was er snel bij om de nieuwe afdeling te steunen en op 26 juli 1885 sprak de voorzitter van de Bond, Dr. H.C. Muller, onder

de titel 'Waarom willen wij algemeen stemrecht'. Dit verhaal viel kennelijk in goede aarde, want het ledental groeide al ras naar tweëndertig.¹¹

Ondertussen naderde de 20ste september, de datum waarop in Den Haag een grote demonstratie zou worden gehouden voor algemeen kiesrecht. De afdeling Assen van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht vaardigde haar vice-voorzitter, de kleermaker Jan Draad, af.¹² September 1885 was een onrustige maand in Nederland. Dat blijkt alleen al uit het feit dat her en der in het land bij gegoede burgers de ramen werden ingegoooid, op 21 september zelfs in het anders zo kalme Assen.¹³ En dat was nog niet alles.

Toen Jan Draad op woensdag 23 september met de trein uit Den Haag terugkeerde, werd hij op het Stationsplein door een tiental mensen opgewacht. Zij begeleiden hem onder het zingen van liederen naar zijn huis aan de Groningerdwarsstraat, terwijl de optocht tijdens deze wandeling volgens berichten aangroeide tot vijfhonderd man. Verder gebeurde er die avond echter niets; bij Draad's huis aangekomen verspreidde de menigte zich. Na een normaal verlopen donderdag onstond vrijdag de 25-ste opnieuw onrust. Groepjes jongeren, die eerst met pamfletten hadden gelopen, trokken door de stad. Langzaam sloten zich meer mensen bij hen aan, tot er enkele honderden zingend door de straten van Assen marcheerden.¹⁴ Men ging naar het huis van Draad, maar die weigerde mee te gaan. Daarna escaleerde de situatie en begonnen oproerkraaiers met grind de ramen van huizen aan de Vaart en aan de Rolderstraat in te gooien. Een ijlings opgetrommelde patrouille soldaten joeg de menigte echter uiteen. Twee pakhuisknechten, Folkert Broeksma en Jan de Roode, werden gearresteerd en daarna keerde de rust terug.¹⁵ Burgemeester Jolles was daar echter niet gerust op, want hij vaardigde de dag daarna de volgende verordening uit:

"De burgemeester van Assen, tot zijn leedwezen ontwaard hebbende dat eenige kwaadwilligen zich gisterenavond hebben schuldig gemaakt aan het plegen van ver-

Jan Draad (uit: H.J. Prakke, *Deining in Drenthe*, Assen, 1951)

regaande baldadigheden, waarschuwt een ieder zich van het deelnemen aan wanordelijkheden te onthouden, terwijl alle verzet tegen de politie met kracht zal worden tegen gegaan."¹⁶

De volgende dagen was er in Assen nog wel veel volk op de been, maar het bleef rustig en de PDAC prees het kalme en verstandige optreden van de politie.

De Asser afdeling van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht distancieerde zich van het gebeurde, evenals de Asser Werkliedenvereniging.¹⁷ Samen met de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* deden zij de relletjes af als baldadigheden van kwajongens. Dr. Hermannus Hartogh Heijs van Zouteveen, hoofdredacteur van de kort tevoren opgerichte *Nieuwe Provinciale Drentsche en Asser Courant*, was echter een andere mening toegedaan. Hartogh Heijs had, wat we nu zouden noemen, meer rechts-liberale ideeën. De onschuld van Jan Draad en de afdeling van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht wilde er bij hem niet in. Misschien hadden ze de rellen niet opzettelijk veroorzaakt, maar wel hadden ze door middel van socialistisch getinte geschriften de mensen ontevreden en opstandig gemaakt. Het feit dat de tumultmakers naar het huis van Draad waren gegaan en hadden gewild dat hij mee ging, was volgens Hartogh Heijs voldoende bewijs dat ze de kleermaker als hun leider hadden gezien. Ook Willinge Gratama van de PDAC kreeg een veeg uit de pan mee, want die zou in zijn krant veel te veel socialisten en andere onruststokers het woord hebben gegund.¹⁸

De waarheid zal zoals zo vaak wel weer ergens in het midden hebben gelegen. Voor een deel zullen relschoppers de onrust hebben aangewakkerd. Anderzijds gingen toch ook tot dusverre in hun lot berustende Assenaren uit de lagere standen de straat op om te protesteren tegen hun slechte leefomstandigheden, mogelijk mede aangewakkerd door Draad en andere leden van de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht. Zo waren deze relletjes dan toch de eerste uiting van sociale onrust in de Drentse hoofdstad.

POLITIE.

Terug te bekomen aan het Bureau van Politie:
1 roode ZAKDOEK met witte randen. — 1 paar
KOUSEN.

De Burgemeester van Assen, tot zijn leedwezen ontwaard hebbende dat eenige kwaadwilligen zich gisteren avond schuldig gemaakt aan het plegen van verregaande baldadigheden, waarschuwt een ieder zich van het deelnemen aan wanordelijkheden te onthouden, terwijl alle verzet tegen de politie met kracht zal worden tegen gegaan.

Assen, 26 Sept. 1885.

De Burgemeester voorn.,

M. A. P. JOLLES.

HERHALINGSSCHOOL.

De waarschuwing van burgemeester Jolles in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 26 september 1885 (collectie Rijksarchief in Drenthe)

Domela op een zijspoor

De verhouding tussen Domela Nieuwenhuis en Assen was ondertussen danig bekoeld. Eind 1884 had hij nog een brief aan de Asser werkliedenvereniging geschreven, met het verzoek weer eens een rede te mogen houden. De leden waren hierover verdeeld. Sommigen waren bang dat de vereniging in de ogen van de Assenaren een socialistisch imago zou krijgen. Bovendien wist men heel goed dat de SDB-voorman steeds radicaler werd. Uiteindelijk werd Domela na handopsteken dan toch toestemming verleend, maar van harte ging het niet meer. Hierna zou hij de Drentse hoofdstad dan ook lange tijd niet aandoen.¹⁹

In 1886 belandde Domela Nieuwenhuis zeven maanden lang in de gevangenis wegens majesteitsschennis. In het door hem geredigeerde SDB-blad *Recht voor Allen* was koning Willem III 'Koning Gorilla' genoemd en hoewel Domela deze benaming niet zelf had gebruikt, werd hij er toch verantwoordelijk voor geacht.

Andries Christoffel Wolthecker (Rijksarchief in Drenthe, archief Werkmanslust, detail van een foto van het bestuur)

Nieuwenhuis was daarna een nog verbit- terder tegenstander van de gevestigde orde. Dit bleek toen hij eindelijk weer eens in Assen sprak, op 19 maart 1893, ditmaal voor de kort tevoren opgerichte SDB-afdeling. Het thema, toepasselijk in deze tijd van economische crisis, was 'werkloosheid'. Hij bepleitte, inmiddels als een echte communist, de afschaffing van alle privébezit en bovendien van elke vorm van volksvertegenwoordiging. Praten tegen de regering of het parlement was volgens hem even zinvol als praten tegen de bomen in het Asser bos.

A.C. Wolthecker, caféhouder tegenover het gerechtsgebouw en tevens lid van de vereniging Werkmanslust, ging met Domela in debat.²⁰ Hij zei het in grote lijnen wel met de spreker eens te zijn, maar vroeg zich af hoe het moest als de prikkel tot arbeid na afschaffing van het privébezit was verdwenen. Wolthecker wilde veel liever de nodige verbeteringen langs geleidelijke weg bereiken, in eerste instantie vooral door middel van de invoering van het algemeen kiesrecht. Domela geloofde daar echter al lang niet meer in.

Volgens hem kwamen er na de afschaffing van het privébezit helemaal geen problemen, omdat de prikkel tot werken te vergelijken was met die van de kunstschilder tot schilderen en niets te maken had met het verkrijgen van bezit.²¹ Het is duidelijk dat de wegen van Nieuwenhuis en de strijders voor algemeen kiesrecht en geleidelijke arbeidersemancipatie zich hadden gescheiden.

De voor zover na te gaan laatste speech van Domela Nieuwenhuis in Assen vond plaats in augustus 1894, weer voor de SDB-afdeling. De opkomst was typerend genoeg gering.²² Domela was te radicaal geworden en de meeste Drentse werklieden konden niet meer achter zijn ideeën staan. Dat gold overigens niet alleen voor hen. Juist in deze tijd, op 26 augustus 1894, werd te Amsterdam de SDAP opgericht, als afsplitsing van de steeds anarchistischer SDB. Binnen enkele jaren zou de SDAP de SDB volledig overvleugelen.

Noten:

1. *Provinciale Drentsche en Asser Courant* (PDAC) 3-12-1879.
2. PDAC, 16-12-1879.
3. PDAC, 17 en 18-12-1879.
4. PDAC, 24-12-1879.
5. J. Bos, *Voor een betere toekomst. Het begin van de werkliedenemancipatie in Assen, 1871-1895* (Assen, 1989) 9-47.
6. PDAC, 11-1-1881.
7. PDAC, 16-3-1882.
8. PDAC, 23-11-1882.
9. PDAC, 29-11-1883.
10. PDAC, 23-6-1885.
11. PDAC, 28-7-1885.
12. PDAC, 22-8-1885.
13. PDAC, 23-9-1885.
14. PDAC, 28-9-1885.
15. Zij werden respectievelijk tot een maand en 21 dagen gevangenisstraf veroordeeld. H.J. Prakke, *Deining in Drenthe* (4e dr.; Assen, 1969) 188.
16. PDAC, 28-9-1885.
17. PDAC, 27-9-1885.
18. Prakke, *Deining*, 188. De jaargang 1885 van de *Nieuwe Provinciale Drentsche en Asser Courant*, door Prakke nog geciteerd, is vermist.
19. PDAC, 17-11-1884.
20. Zie voor Wolthecker en Werkmanslust J. Bos, *Voor een betere toekomst*, 48-54.
21. PDAC, 21-3-1893.
22. PDAC, 14-8-1894; *De Wachter*, 18-8-1894.

Stille getuigen

Een gegeven paard kijk je niet in de bek. Ik moet er onwillekeurig aan denken als ik voor de tragische klokkestoel bij de ingang van de tunnel aan de Rolderstraat sta. Volgend jaar staat hij er dertig jaar. De klokken hebben meer niet dan wel gelopen. De luidklok was binnen de kortste keren verdwenen en de lampjes die ervoor moesten zorgen dat we er ook 's nachts mee werden geconfronteerd, heb-

ben het waarschijnlijk helemaal nooit gedaan.

Ik heb een kranteknipstel waarop een feestelijk gezelschap voor de klokkestoel poseert. Ik herken commissaris der koningin Cramer, burgemeester Agter, de wethouders Berger en Kerkhof. En aan de kant van de gulle gevers een nog jeugdige Acmesa-directeur Thomas Oosterloo. We

schrijven 12 mei 1964 en zojuist hebben Acmesa, Bekro, de Vleescentrale en de Wilco het gevaarte plechtig aan het Asser gemeentebestuur aangeboden.

Uit dank voor de tunnel die een eind moest maken aan een periode van wachten en omrijden. Jarenlang was men ermee aan het bouwen. De Assenaren kwamen regelmatig even kijken hoe ver ze al waren. De krant publiceerde regelmatig berichtjes als "Reeds 9000 m³ beton in de Tunnel verwerkt". In het Assen van het begin van de jaren zestig schreef je Tunnel met een hoofdletter. Dertig jaar na dato bewijst de klokkestoel hoe de geschiedenis ons perspectief kan veranderen.

tekst: Bertus Boivin
foto: Harry Cock

Inhoud

J.T. Battjes

HET ASSERBOS

pagina 1

OOGGETUIGEN

pagina 14

H. Gras en P.T.A. Zweegers

HET KOEPELTJE BIJ HET STATION

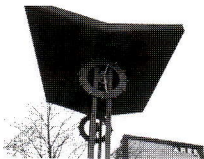
pagina 16

J. Bos

'DE OMGEKEERDE WERELD EN HOE DAAR UIT TE GERAKEN'

Domela Nieuwenhuis en de strijd voor algemeen kiesrecht in Assen
pagina 18

STILLE GETUIGEN

pagina 25
